

NEKOLIKO RIJEČI O KARTULARU SAMOSTANA sv. MARIJE U ZADRU

Nada Klaić

Iako sam i dosad, bilo na predavanjima ili u raspravama i prilogama, izričala svoje mišljenje o vrijednosti pojedinih dijelova kartulara samostana sv. Marije u Zadru cjelovitoj sam analizi toga dragocjenog izvora pristupila tek radeći najprije na »Diplomatičkoj analizi isprava iz doba hrvatskih narodnih vladara«, a zatim i na opsežnoj »Povijesti Hrvata u ranom srednjem vijeku«. Rezultati diplomatičke analize kao i poznate historijske činjenice utjecale su na to da sam o vrijednosti podataka sadržanih u kartularu stvorila sud različit od mišljenja koja prevladavaju u hrvatskoj historiografiji. Na moje se mišljenje, premda je djelomično bilo i objavljeno (vidi: Problem vrhovne vlasti nad Dalmacijom do početka XV stoljeća, Zbornik Zadar, Zagreb 1964, str. 156) nije, koliko mi je poznato, javno nitko osvrnuo.

Željela bih dakle, prije nego što prijeđem na ocjenu mišljenja prof. dr V. Novaka o tom kartularu — vidi *Zadarski kartular samostana svete Marije*, JAZU 1959, str. 280, fol. 36, sl. 12 — konstatirati da u historiografiji postoje dva suprotna stajališta o istom izvoru. Doista se može kazati da prof. Novak i ja zastupamo potpuno oprečne stavove u pitanjima koja se odnose na vrijednost podataka sadržanih u kartularu Sv. Marije. Bilo je prema tome neizbježno da na proslavi 900 godišnjice samostana sv. Marije odnosno na dvo-dnevnom simpoziju održanom tom prilikom u prosincu 1966. dođu do izražaja različita shvaćanja o tome. U dosta oštroj diskusiji, u kojoj se neki problemi iz kartulara bili tek dodirnuti, ostala sam u svom mišljenju osamljena, premda *u biti* nisam zastupala drugačije mišljenje od Ferde Šišića, najistaknutijeg predstavnika moderne hrvatske historiografije.

Nastojat ću, ocjenjujući Novakovo djelo, pokazati zašto se ne slažem s njegovim mišljenjem i na osnovu čega sam došla do posebne i drugačije interpretacije teksta kartulara.

*

Prije nego što pokušam ocijeniti ovo značajno izdanje, potrebno je da se, zadržim na njegovu naslovu. Novak uvodi već po drugi put u našu diplomatiku nov način za imenovanje kartularâ. Da on nije opravdan najbolje pokazuje sam naslov. Čitajući ga stečemo uvjerenje kao da postoji još neki *nezadarski* kartular samostana sv. Marije, a to, dakako, nije tačno. Razlog je tome što Novak želi kartulare nazivati prema *mjestu* u kojem se samostan nalazi, a ne prema samostanu kojemu kartular pripada. Uostalom, već kod drugoga takvog naziva (prvi je tzv. Supetarski kartular) nije mogao ostati dosljedan jer bi, analogno prema prvom nazivu, morao izostaviti *ime samostana*. Kako to nije

mogao učiniti, ipak je dodao ime samostana i time stvar zamrsio. Nema, dakle nikakva razloga da ga u tome slijedimo jer je kartular sv. Marije samo jedan i nikakva mu geografska oznaka nije potrebna.

Autor se i u analizi toga kartulara pokazao kao vrlo savjestan istraživač i dobar poznavalac literature. Poslije instruktivnoga historiografskog uvoda (Tko je sve proučavao svetomarijski kartular, str. 7—15), on u II pogl.: *Notae historicae* (19—85) vrlo često proučava probleme koji, čini se, s analizom djela nisu nužno povezani, već sačinjavaju posebne teme. To su: 1. »Kada je osnovan manastir sv. Marije« (19—29), 2. »Kakvog je genealoškog porijekla obnoviteljica manastira i njeno ime« (30—39) i 3. »Prvih pedeset godina obnovljenog manastira sv. Marije do smrti opatice Večeneg« (39—85). Pogotovu posljednja tema, u kojoj V. Novak opširno govori o vremenu zauzimanja dalmatinskih gradova, dakle o poznatim izvorima (Vekenegin epitaf, natpis na zvoniku sv. Marije, legendarni izvor Vita b. Johannis), ispada iz neposrednog okvira ovog rada.

Međutim, ono što kod Novaka, s obzirom na njegov nekadašnji kritički odnos prema izvornom materijalu, ne bismo očekivali, jest njegova naklonost i bezgranično pouzdanje u svaki podatak ovdje analiziranih izvora. Takvo stanovište izbija u svakom važnijem pitanju, tako da su Novakovi konačni zaključci sasvim neobični. On se neprestano obraća za pomoć legendama, koje historičari prije njega nisu uzimali ozbiljno u obzir. Čini to na taj način da rijetke i oprezne pretpostavke ponekog istraživača pretvara u tvrdnje na kojima dalje gradi. Tako je, povjerovavši zaista »misterioznom natpisu« i tradiciji, prema kojoj je samostan sv. Marije bio osnovan već u početku X st. (g. 906), morao u tumačenju poznatih podataka pribjeći malo vjerojatnim rješenjima. Naime, riječ *noviter* u ispravama iz 1066. i 1095. prevodi riječju: *ponovo* jer samø u tom slučaju postizava željeni smisao (»Prema tome, ovo *noviter* 1095. godine ima stvarno isto značenje kao i ono iz 1066. godine, a to je samo *ponovo*.« 24). Pri tom se poziva na, ionako sumnjivu, ispravu o obnovi samostana sv. Krševana (F. Rački, *Documenta*, str. 21), koju je već Barada s pravom odbacio (Dvije naše vladarske isprave, *Croatia sacra*, 1937, str. 8). Kako bi svoju teoriju podupro, uzima u pomoć još jednu legendu, tobože iz IX st.: to je *Historia translationis sanctae Anastasiae*. Ondje se, naime, kaže da su biskupa Donata, kad je donio svetačke moći, dočekale u gradu i — *sanctimoniales!* (26). Poziva se, nadalje, na dvije kronike: *Descrizione* i *Memorie*, kojima je vrijednost, dakako, ista! Tako na kraju zaključuje: »Prema tome, ako se tradiciji, kao i tvrđenjima Kozičića-Begne i Ljubavca prizna suštinska vrijednost njihovih podataka, onda nemamo razloga da ne zaključimo, da je manastir sv. Marije imao u jednom vremenu i prije Čike svoju historiju. Ili drugim riječima, Čika je obnovila onaj prethodni, 'vechio monastero', ali sa tolikim sjajem, da je sve, što je prije nje postojalo, izbljedito i bilo zaboravljeno« (29)!

No, nekritički se stav prema izvorima još teže osjeća u pitanju porijekla Ciche. Odbacivši opravdane sumnje u direktno krvno srodstvo između Ciche i Krešimira IV, Novak je Cichu proglasio pravom sestrom hrvatskoga kralja a njenu kćerku — princesom! Iako njegov glavni podatak — Cichina izjava iz fundacionalne isprave o tome da se posavjetovala s rođenim bratom (*frater germanus*) — uopće ne spominje hrvatskoga kralja, on ga spaja s podatkom

soror mea u tobožnoj Krešimirovoj darovnici »kraljevske slobode« i zaključuje: »Za mene je do kraja ubjedljivo, da se ova dva podatka iz ove dve povelje, koje su u punoj sadržajnoj zavisnosti dopunjuju i objašnjavaju, bez obzira što Čika nešto ranije kaže, da je kćerka Dujma i Vekenega« (32). U smislu tako postavljenih političkih koncepcija i teorija, prikazuje i rješava zatim historiju samostana do Kolomana. Zamišlja, na primjer, u Zadru tri stranke: hrvatsku, mletačku i autonomističku, pa čak pretpostavlja da su »nesumnjivo Madijevci bili na strani glagoljaša i uopće hrvatske narodne stranke, pa je pored drugih i Andrija, muž Čikin, mogao da strada upravo možda negdje 1064. ili 1065« (43)! Iako ne raspolaže nikakvim podacima, pretpostavlja »da je Čika imala svoga imanja ne samo u gradu Zadru, nego i na hrvatskom teritoriju, izvan grada... pošto joj je počim bio kralj Stjepan, koji svoju pokćerku nije pri njenoj udaji zaboravio ma kakvim znatnijim poklonom, kao ni njena mati, Večenega starija« (44).

Premda neobična formulacija tobožnje darovnice »kraljevske slobode« najjasnije dokazuje da Krešimir nije mogao dati niti je dao imunitet i tom samostanu, Novak tvrdi da je Čiki »lično uručena ova znamenita kraljevska povelja«. Njome je tobože »dato Sv. Mariji pravo, da na hrvatskoj državnoj teritoriji stječe nova zavještanja i da prima koludričke 'miraze' bez ikakvih ograničenja, niti od crkvenih niti od svjetovnih vlasti« (47). U diplomatskoj analizi bit će još govora o tome kako Krešimir nije mogao dati takvu kraljevsku slobodu jer tada samostan nije na hrvatskom teritoriju uopće imao posjedâ. Sve je priča vrijednog sastavljača kartulara, koji u drugoj polovici XII st., da ne zaostane za drugima, uljepšava prošlost samostana. Zato ima u kartularu po nekoliko podjeljivanja »sloboda«, koje se sadržajno ne mogu među sobom uskladiti. Dakle, sve ono što Novak čita u »znamenitoj kraljevskoj povelji« među recima samo je ono što bismo možda kao historičari željeli ondje naći, ali sastavljač to nije mogao zapisati. Već je konfiskacija u korist kralja 1066. *na teritoriju Zadra* bila nemoguća jer kralj nema ondje što tražiti. Iz istog razloga mogu otpasti i sve Novakove tvrdnje o posebnoj naklonosti Zvonimira prema »sestri bivšega kralja« (49). Ne treba, naime, mnogo oštroumlja da se otkrije kako kralj nije mogao subscribere libertatem (248). Laudacio crkvenih i svjetovnih, hrvatskih i dalmatinskih dostojanstvenika, koja je značajna i za tobožnju darovnicu iz 1066, kao i za Zvonimirovu potvrdu iz 1087, našla je opet svoje mjesto u drugoj, Kolomanovoj potvrdi iz 1102 (256—7). Sastavljač unosi u sve tri darovnice isti način ovjerovljenja i isti sadržaj dispozicije; postupa, prema tome, prilično prepredeno jer privilegijima daje sadržaj koji se ionako nije mogao ostvariti, a pravu slobodu, tj. imunitet podijeljen od biskupa i priora, nije time mogao oštetiti. Prema tome, u izvorima nema podloge za Novakovu tvrdnju da je »i svjetovna i crkvena vlast grada Zadra sada 1091. učinila ono, što je 1066. godine kralj Kresimir podijelio manastiru na svojoj državnoj teritoriji« (255), jer Novak nije uočio razliku u sadržaju obiju povelja. Zato treba, prema mom uvjerenju, podvrći temeljitoj kritici podatke ovog izvora, osobito kronološke. Ne mislim da je Krešimirova darovnica »slobode« slučajno datirana 1066, kao ni to da je podjeljivanje »prave slobode« jednom datirano 1072, i to čak ni u tom slučaju, ako prihvatimo Novakovo tumačenje o svijesnom radu nepoznatog falsifikatora, o čemu će još biti riječ.

Međutim, prve dane u povijesti samostana Novak prikazuje tako kao da se Cicha već davno prije 1066. pripremila za osnutak samostana na taj način što je nabavljala posjede i imanja. Ali, ako je Cicha doista 1066. odlučila da ode u samostan i osnuje ga, onda kuće u gradu, o kojima se govori u popisu samostanskih dobara, nabavlja svakako poslije 1071, a ne kako Novak misli, oko ili prije 1066 (45). Ona sama izričito tvrdi da je prvu kuću kupila »de propriis meis et mee filie Uekenege bonis«, a Vekenega, prema kronologiji u presudi priora Draga iz 1091, »uiginti annis deo deuota monastico utebatur habitu« (251). Mislim da su pretjerane Novakove pretpostavke o količini i veličini tadašnjih samostanskih posjeda, za koje je, kako on misli, već tada bio postavljen posebni »upravnik ekonomskih poslova« (46). U Cichino vrijeme nabavljeni su posjedi u gradu i u Petrčanima (darovnice za Brda i Tukljaču su falsifikati, a za posjed u Obrovici, tj. darovnicu Petra Semivitova nije sigurno da li nije nastala u vrijeme spora sa samostanom sv. Platona u XII st.), dok je za Vekenega povećan posjed kupnjom na zadarskom teritoriju, u Koprancu.

Prelazeći na prikaz života i rada Cichine nasljednice i kćerke Vekenega, Novak se potpuno nepotrebno zadržava na pobijanju podataka kasnije legende o tome, kako je »princeza-opatica« Vekenega bila žena kralja Kolomana. »Zrno istine je po mome rasuđivanju u legendi u tome, da je u izvjesnom vremenskom razmaku, od 1105. godine do 1110, dakle u vremenu kada se gradio zvonik i obnavljala i ukrašavala crkva, pa i Večenegina ćelija, postojao intimniji, prijateljski odnos između Večenega i Kolomana, koji su savremenici i kasniji zadarski zapisivači protumačili kao brak« (74). Moramo, dakako, postaviti pitanje što taj intimniji odnos znači jer bi, se prema ovim zaključcima, činilo kao da Koloman zaista nije imao pametnijeg posla nego da u vrijeme dok se gradio zvonik ljetuje u Zadru! Legenda je očito, na sebi svojstven način, spojila podatke s Vekenegina epitafa i Kolomanova natpisa na zvoniku pripisujući, posve razumljivo, svojim junacima obične ljudske vrline i slabosti. Inače ona ne bi bila legenda.

Iako to zapravo ne spada na obradbu kartulara, Novak se vrlo opširno osvrće na Vekenegin epitaf i Kolomanov natpis, odbacujući korekture koje je u lekciju natpisa opravdano unio M. Barada (Iz kronologije hrvatske poviesti, ČHP I, 1943, 129). Novak se pri tom povodi za M. Markovićem, koji uopće nije razumio Barade jer je tvrdio da »po prof. Baradi Večenega nije podigla ni zvonik ni kapitul, već je samo 'uredila' njihovu gradnju« (Dva natpisa iz Zadra, Zb. radova SAN XXXVI, Viz. inst. knj. 2., 1953, 123; v. moju rec. u HZ VII, 1954, str. 182—6). Osim toga, Marković je nastojao pobiti Baradino čitanje i na taj način, što je pluralni oblik imenice *Capitolium* (tj. klasični rimski Kapitol!), dakle *capitolia*, izjednačio sa singularnim oblikom imenice *capitulum*. Pri tom nije ni on, kao ni Novak, htio uzeti u obzir da *capitulum* nema pluralni oblik jer je uz benediktinski samostan postojao samo jedan kapitul kao posebna prostorija za molitve i sastanke! Ostaje, dakle, kao najtačnije Baradino čitanje drugog stiha s Vekenegina epitafa. Ono glasi: *Quae fabrica(m) turris simul et capituli astruxit*, tj. Vekenega je zgotovila ili uredila, kako kaže Barada, gradnju zvonika i kapitula. Novak odbacuje i Baradino objašnjenje kronoloških podataka na oba spomenika jer ne smatra

opravdanom njegovu tvrdnju da je početak godine na natpisu i u Vekeneginoj ispravi iz 1105. datiran firentinskim, a u njenom epitafu pisanskim načinom (81). On smatra »daleko više nemogućim, da se u jednoj te istoj ustanovi, u jednom i istom manastiru, s kojim su u vezi bili najučćeniji ljudi u Zadru, a na čelu su mu stajale nesumnjivo vrlo obrazovane nastojnice, računala godina na dva različita načina« (84). Ide čak tako daleko da pretpostavlja, nije li možda »lapicida odnosno sam sastavljač epitafa zamijenio šest sa pet, i tako stvorio ne malu zabunu za sve današnje historičare«. »Sve ove rezerve kazuju — nastavlja Novak — da Baradino datiranje nije posve sigurno, iako ima izvjesno opravdanje, koje opet, do kraja ne uvjerava. Zbog toga godina smrti Večenege ostat će neizvjesna, i stoga predlažem, da to bude, kao što ima bezbroj analogija za mnoge medievalne biografije, za datume rođenja i smrti, dvojaka mogućnost, dakle 1110/1111. godina« (84). S obzirom pak na nesklad između teksta epitafa i natpisa (prema čitanju Novaka i drugih, zvonik su sagradili i Vekenega i Koloman) Novak odgovara da je »Večenege izvela ona, za što je kralj Koloman dao sredstva«, tj. ona »je uz zvonik dogradila i *novi kapitul*, proširivši stari, povezavši ga arhitektonski sa zvonikom odnosno ćelijom, koja je imala u kapitolu malu balustradu« (84—5; potcrt. N. K.). Tako su se odjednom pojavila dva kapitula samo zato što se nije htjelo prihvatiti Baradino mišljenje. No, kao što Novak nije imao razloga da odbaci Baradinu lekciju epitafa, tako nije bilo potrebno napustiti niti njegovo tumačenje kronoloških podataka. Novaku su se, naime, činila nemogućim oba istodobna načina datiranja zato što je datiranje spomenika stavljao u isto vrijeme! Međutim, jedino je epitaf napisan u 1111. godini. Tekst natpisa, već prema samoj stilizaciji, nije suvremen (*hanc turrim... construi et errigi iussit rex Colomannus*). Osim toga, i tip je slova različit od onog na epitafu, pa su Novakove bojzani neosnovane. Uzme li se još u obzir da je Vekenegina isprava upisana u kartular tek u drugoj polovici XII st. i da ima pogrešnu indikciju, nema razloga da ne prihvatimo Baradino rješenje kao najbolje. A što se tiče činjenice da je Koloman ukazivao osobitu naklonost upravo samostanu sv. Marije, mislim da za njeno tumačenje nije potrebno tražiti neki intimniji odnos između kralja i predstojnice. Tâ, ako je Koloman odlučio da zbog »po bogu dopuštenog ulaska u Zadar« nekoga nagradi, onda je to mogao jedino učiniti *novom* samostanu sv. Marije, koji do onog vremena nije imao zvonika. Najzad, mislim da su Novakova naslućivanja o tome, kako je Koloman bio pjesnik koji je sastavio Vekenegin epitaf, suviše nestvarna jer to što su »kralj Koloman i princeza-opatica bili u oba natpisa spojeni za vjekove« (85), moglo je dati poticaja mašti medievalnog pjesnika ali ne i današnjem historičaru.

U III pogl.: *Notae palaeographicae* (89—117) Novak najprije prikazuje strukturu kartulara i konstatira: »Ovakva struktura S. M. K.-a, sastavljena od ovih sedam dijelova, kao i prema paleografskim oznakama može se kronološki grupirati prema svome nastajanju. Naime, središnji dio kartulara obuhvataju drugi do zaključno petog dijela, te je taj cjelokupni sastav najstariji. Prvi i posljednji dio dodati su ovome rukopisu znatno kasnije. U prvi dio, kako je već spomenuto, naknadno je umetnut mali ternion đakona Petra iz 1236. godine, ali su ispisana samo prva dva folija i treći recto« (94). Kako upravo u centralnom dijelu kartulara nalazi nemar i površnost, pretpostavlja

»da se pred nama ne nalazi definitivno završen kartular, koji je nesumnjivo morao da postoji, pa kada je pravi kartular nestao, netko se u manastiru našao koji je dijelove iz prethodnih koncepata skupio i na ovaj ih način povezao zajedno ne pazeći na njegovo pravno značenje, budući da tada kada je to i učinjeno, kartulari nisu više bili na snazi kao dokazno sredstvo« (95). Iako nije isključeno da se nered u današnjem rasporedu materije može protumačiti površnošću, mislim da bi se mogli naći i drugi uzroci koje podupire i paleografski kriterij. Naime, i Novakova morfološka analiza rukopisa otkrila je »tri glavne i odjelite grupe: beneventansku, karolino-gotičku i izrazito gotičku« (95). No, osobito je značajna činjenica da je beneventana u ovom rukopisu različitog tipa, tako da je središnji dio, po svemu i najvažniji, pisan oblom beneventanom, dok je uglatom skriptor B., kako ga Novak naziva, napisao svega jednu stranicu na početku današnjega kartulara (2r.—2v.) i jednu na 26. listu (r. i. v.). U vezi s datiranjem tekstova pisanih oblom i uglatom beneventanom, Novak je došao do ovih rezultata: »Nije bez značenja, da tekst na fol. 26^{ro—vo} stoji u vezi sa tekstom na fol. 2^{ro—vo}. Oni stoje u potpunoj sadržajnoj povezanosti, te su jednovremeno i pisani, što će reći, da su oni i jednovremeno uneseni u prvi dio kartulara, kao i peti«. (96). Kako su oba spomenuta teksta sadržajno povezani s presudom nadbiskupa Lampridija i zadarskoga kneza Maurocena iz 1167, Novak je dobio »jedno veoma važno uporište za nastajanje samoga kartulara, koji je ispisan u svom središnjem dijelu oblom beneventanom. Paleografski kriteriji sasvim se podudaraju s tom kronologijom, i oni se posve sinkronistički podudaraju sa drugom polovinom XII stoljeća« (97). Kako se na 26. fol. nalazi notarski instrument notara Ivana iz 1167 — što je prema njegovim pretpostavkama rukopisni original notara — Novak zaključuje da »prema tome ono, što se nalazi povrh ove isprave na vrhu stranice, tj. beneventanski dio, jest starije. Time se dobija jedan od veoma pouzdanih kriterija, koji ostale beneventanske ispisane dijelove središnjega dijela, kao i prvoga, antidatiraju godini 1167. Tako se dobija siguran oslonac za terminus post quem non za glavni dio S. M. K.-a.« (103) To je datiranje prihvatljivo pod pretpostavkom da je obje isprave, s pomoću kojih se tekst datira prije 1167, zaista notar Ivan unio *vlastoručno* u kartular. Jer, i njegov prijepis Vekenegine isprave iz 1107, kao i cartula recordacionis predstojnice Rosane iz 1170 (fol. 34 v.) pisani su doduše istom rukom, ali nemaju notarskog znaka. Kako nema inače autografa istog notara, jer je osim spomenutih isprava u kartularu sv. Marije samo još jedna njegova isprava unesena u kartular rogovske opatije (T. *Smičiklas*, CD II, str. 100), nedostaje nam sigurnost u zaključivanju. To se utoliko teže osjeća što je beneventana sama po svojim oblicima vrlo slab vodič pri određivanju kronologije rukopisa. U to je uvjeren i sam Novak. Naime, on i Lowe datirali su poznati trogirski evanđelistar XI i XII stoljećem, a kasnije se utvrdilo da rukopis može potjecati samo iz XIII st., »budući da se u njemu spominje već Franjo iz Assisija kao svetitelj« (105). Uostalom, rad toga četvrtog i najvažnijeg ili, kako ga Novak naziva, D-skriptora, jasno se odvaja od ostalih po tome što se on »spremio da prepíše veći kodeks... Sve u svemu vidi se, da je D-skriptor prišao prepisivanju već spremljenoga materijala za poručenu knjigu, da je učinio raspored, koliko će redova biti na svakoj pojedinoj

stranici, što svjedoče unaprijed izvučene slijepe linije, ali rukopis nije dovršio iz nepoznatih razloga. To pokazuju nedovršeni inicijali, kao i izostavljen tekst, koji je trebalo da dođe na čelu Čikine povelje, kao naslov, na fol. 12.ro» (101) Upravo zato što je to već pripremljen svjestan rad na sastavljanju neke knjige, koja treba da prikaže prošlost samostana, možda je nastao kasnije nego što ga prema današnjim kriterijima možemo datirati. Jer ne valja zaboraviti da je karakter kartulara sv. Marije — upravo u ovom centralnom dijelu — posve drugačiji, nego ostalih dalmatinskih knjiga te vrste. Dok je, na primjer, kartular samostana sv. Petra u Selu po svom karakteru zaista kartular, tj. knjiga u koju destinatar upisuje svoje posjede odnosno pismena svjedočanstva o porijeklu posjeda, jezgra kartulara sv. Marije nije u osnovi napisana s istom svrhom.

Ona treba da pokaže slavu i starost samostana, kojem su redom hrvatski i ugarski kraljevi potvrđivali »kraljevsku slobodu« i darivali posjede. Ali, skriptor ne unosi u kartular samo ono što je plod želja, a ne stvarnog razvitka: on upisuje, doduše ponešto prerađeno i smeteno, podjeljivanje »prave slobode« i daje tom tekstu, štaviše, prednost pred ostalima. Izabire zbog toga ovaj redosljed dokumenata: Cichina odluka da osnuje samostan iz 1066, njen popis o nabavljanju samostanskih nekretnina i pokretnina, podjela »prave slobode« po zadarskom prioru i biskupu te potvrda darovnice od nadbiskupa Lovre, Krešimirova podjela slobode iz 1066, pa za njom njene dvije potvrde, tj. Zvonimirova i Kolomanova. To je redosljed u prvom dijelu najvažnijeg odlomka u kartularu. S prvim redom na fol. 25 r. svršava taj pisar svoj posao.

Inače je Novak mogao utvrditi neke osobitosti u njegovu radu. On misli da je pisar učio »svoj umjetnički zanat u vrlo dobrom beneventanskom skriptoriju, nesumnjivo u manastiru sv. Krševana«. Čitav taj dio pisao »je kaligrafskom, oblom beneventanom, tipičnom za dobre dalmatinske skriptorije i izvan Zadra« (100). Ako je to tačno, onda moramo pretpostaviti da je učenik bio vredniji od učitelja, jer je Krševanov kartular nastao tek oko 1223 (V. Novak, *Latinska paleografija*, str. 143).

Drugu, veću skupinu čini 9 stranica (30r.—34r.) »potpuno nekaligrafske, a nikako ne kurzivne beneventane« (104). A »što je važno, sve ove stranice donose gotovo iste tekstove isprava, koje su već ranije bile u kartularu ispisane« (104). Ovaj bi dio teksta, prema *conspectus generalis*, Novak rado stavio u XIII st., ali se takav »sud sukobljava sa činjenicom, da je na istome foliju verso, tj. 34vo, ispred koga na fol. 34ro svršava F-skriptor svoje pisanje, napisao subđakon i notar Ivan ispravu opatice Rožane, koja pripada 1170. godini, pa se onda mora izvesti nesumnjivi zaključak, da je rukopis na fol. 34ro stariji od rukopisa sa fol. 34vo, ili drugim riječima, Rožanina je isprava kasnije napisana, nego što F-skriptor svršava svoje pisanje«. Novak misli da je nekaligrafski izgled ovoga beneventanskog rukopisa rezultat i privatne upotrebe beneventane u spomenutog skriptora, koji je i prepisujući isprave u kartular sv. Marije svoj običaj zadržao (106). Obradivši još neke manje beneventanske fragmente, Novak zaključuje »da su u grupi beneventanskih skriptora u S. M. K.-u učestvovala sedmorica više ili manje spremnih za posao, koji su preuzeli kao pisari. Pored dva svakako izvanredno lijepa tipa

oble i uglate beneventane ima i takvih tipova, koji samo potvrđuju koliko je beneventana imala jak život u dalmatinskoj pismenosti i izvan školskih skriptorija» (107).

Ostala su pisma, karolina-gotica i gotica (108—117) kao i manji zapisi različitih ruku, mnogo manje zastupana. Kao pisar prve grupe ističe se notar Blaž, koji je pisao i kartular samostana sv. Krševana. Kako u notarskoj minuskuli njegova nastavljača, notara Mateja, nema beneventanskih elemenata, Novak zaključuje da je u Zadru bilo i čiste kancelarijske karoline. Notarski instrumenti XIII st. pisani su »gotičkom minuskulom, koja još nema kurzivnih osobina« (116). Kako je, prema Novakovu računu, na pisanju kartulara sudjelovalo devetnaest lica, on s pravom ističe da je taj izvor »u paleografskom sastavu jedno sugestivno svjedočanstvo za razvitak latinske pismenosti u Zadru, pravi mali enchiridion medievalne minuskule« (117).

Težnja autora za obranom izvornih podataka u cjelini najjasnije dolazi do izražaja u IV pogl.: *Notae diplomaticae et chronologicae* (121—215). Ona se očituje već u analizi prve isprave, tzv. fundacionalne Cichine, nažalost samo nepotpuno sačuvane, isprave. Prije svega, ne bih se mogla složiti s Novakovim prethodnim bilješkama o karakteru kartulara. Ne može stajati tvrdnja da je već u doba Vekeneg samostan obilovao »pravim dokazalima«, tj. »kartama i noticijama« (128) jer je odavno poznato da ne samo kod nas, nego ni u susjednoj Italiji isprava nema dokaznu moć sve do sredine XIII stoljeća. To je za dalmatinsku privatnu ispravu dokazao M. Šufflay, (*Die dalmatinische Privaturskunde, Sitzungsberichte d. kais. Akad. d. Wiss. in Wien, Phil. hist. Klasse, Bd. CXLVII, 1903*). Još je manje moglo Cichi na sudu pomoći »srodstvo sa kraljevskom, ma i izumrlom kućom« (129) jer se pravni propisi nisu ravnali prema visokom ili niskom rodu stranaka, nego prema običaju. A taj je tada, pa sve do sredine XIII st., poznavao kao dokazno sredstvo na sudu *svjedoke*, dok je isprava, kao što to, uostalom, jasno svjedoče i primjeri iz kartulara, donosila jedino prednost u procesualnom postupku onoj stranci koja ju je imala. Kartulari su još manje imali dokaznu moć, tako da im nije tek u XIII st. »kao dokaznim sredstvima opala važnost pred sudom« (130). Njima je, kao i ispravi uopće, *fidem publicam* moglo dati notarsko ovjerovljenje.

Fundacionalna isprava Ciche, koja je datirana godinom 1066, nije diplomatski spomenik određenih formi, već Cichina priča o tome kako je došlo do osnivanja samostana. Zbog toga ona i nema prave dispozicije, nego je u stvari sve naracija (ako se već želi stručnim terminom označiti njen sadržaj). Ne bih se, prema tome, čudila »sasvim izuzetnoj intitulaciji, kakva se inače rijetko sreće u ispravama«, čak i onima »italskoga porijekla« (131), jer to uopće nije prava intitulacija. Međutim, Novak nije uočio da datum, u koji je unesen i naš Krešimir IV, naziva Krešimira samo hrvatskim kraljem! Slično kao i kartular samostana sv. Petra u Selu, koji na isti način — nikako ne slučajno — označava opseg Zvonimirove vlasti. Pokušaj Novaka da »izvode u dispozitivnom dijelu Čikine isprave datira vremenom, koje je prethodilo otvaranju samoga manastira« (133), najuspješnije pobija tekst same isprave: »Nunc uero eadem scribo que in domibus siue terris uel constructionibus eodem tempore sunt acquisita« (242). Kako je prva susjedna kuća kupljena, kao što je spomenuto, od vlastitih Cichinih i Vekeneginih novaca,

jasno je da je to moralo biti oko 1071. Da su spomenute kupnje bile uz to čitav nabavljeni posjed u gradu, na to upućuje završna rečenica: »Hec in domibus et curia, ut prescripti, adinuenta sunt monasterio sancte Marie« (243). Tvrdnja da je Cicha kao sestra hrvatskoga kralja imala brojne posjede i na hrvatskom teritoriju, samo je pretpostavka. Isto je tako, po mom uvjerenju, suviše tražiti u ispravi izostavljeni koroborativni dio (formulu subskripcije, testes, a možda i pečat), jer isprava nema oblik javne, već privatne isprave — i to ni karte, ni noticije, već akta. Na takav njen osebujni karakter upućuju usporedbe s pravim fundacionalnim ispravama u drugim dalmatinskim gradovima u to vrijeme, na primjer s ispravom o osnutku samostana sv. Dujma u Trogiru ili samostana sv. Benedikta u Splitu (Documenta str. 63, 75).

Već pri drugoj diplomatskoj analizi, pri ispitivanju diplomatskih formula tobožnje Krešimirove darovnice za »kraljevsku slobodu«, Novak je, kao i prije njega vrlo često J. Nagy, pribjegao različitim sredstvima, koja bi trebala da ispričaju danas poznati oblik darovnice. Dok je Nagy rado tvrdio da neobična forma isprava potječe odatle što ih je sastavio sam destinatar, Novak nalazi izgovor za njihove nepravilne forme u sastavljačevu skraćivanju prilikom unošenja u kartular. »Sastavljač je pošao putem skraćivanja svega prikupljenoga materijala, kako će se to vidjeti iz daljih izvoda, koji se nalaze u središnjem dijelu kartulara« (135). Moramo postaviti pitanje: zašto se skraćuje upravo ono što je sumnjivo? Zar bismo doista mogli pretpostaviti da je pisar *skratio* kod svih tih, tako važnih isprava, kako tvrdi Novak, baš sve formule? Čak i dispoziciju? Ona se, naime, u tobožnjoj podjeli slobode sastoji, prema Novaku, od jedne jedine rečenice! Novak ju je odijelio od tobožnje sankcije, no ona je stvarno dispozicija: »Ego Cresimir... do regiam libertatem monasterio sancte Marie... *sic quidem*, ut si aliquis proteurus in aliquo predicto monasterio contraire uoluerit uel ui aliquid abstulerit, ecclesie quadruplum restituat et sua omnia regali iuri subiaceant« (243). Kako isprava sama ne govori o imunitetu, Novak je bio primoran da kombinira: »Regia libertas nesumnjivo sastojala se u oslobađanju od svih fiskalnih obaveza prema državi za sva imanja, koja je manastir imao na teritoriji hrvatske države, budući da je manastir bio na teritoriji doduše pod upravom kraljevom, ali bizantske teme, čiji su građani imali svojih obaveza prema vrhovnom suverenu, caru, ali i svojoj autonomnoj komuni« (137). Kako i kada je Zadar došao pod kraljevu upravu, o tome nema ni riječi, jer koliko mi je do danas poznato, hrvatska historiografija drži na osnovu darovnice za Maon da je dalmatinski katepanat prešao pod vlast Krešimira IV! Krešimirove tobožnje darovnice ne samo da nose kasnije datume, nego su i falsifikati. Isto su tako vremenski kasnije darovnice u Obrovici, kao i kupnje u Petričanima. Smatram da dispozicija ove isprave nije slučajno tako formulirana. Sastavljač nije mogao kao sadržaj svoga sastava navesti pravi imunitet, ako je ueram libertatem samostan stvarno dobio — što je, uostalom, i on nešto prije zapisao! — od zadarskog priora i biskupa. No čudi me da u čitavoj diplomatskoj analizi ove isprave Novaka ne smeta to, što ona, gledamo li je s diplomatskog stanovišta, nije javna ili vladarska, nego privatna ili notarska! Ona je takva privatna isprava u kojoj je koroboraciju privatne notarske isprave XII st. zamijenila *laudacio* crkvenih i svjetovnih

dostojanstvenika. Posljednji je sistem koroboracije značajan za isprave izdane na crkvenim saborima. Novaka, prema tome, ništa ne smeta što Krešimir IV ni jednu od svojih tobožnjih darovnica u kartularu ne ovjerovljuje na način kao što su to tada činili vladari na Zapadu, iako u detalje analizira sve formule tih tobožnjih javnih vladarskih isprava. Uostalom, kad bismo i vjerovali pojedinim formulama tih darovnica, došli bismo do neobičnih zaključaka. Morali bismo, naprimjer, postaviti pitanje: zašto je Krešimir IV, podjeljujući »kraljevsku slobodu« sv. Mariji, morao osim splitskog nadbiskupa pitati ne samo sve biskupe svoga kraljevstva, nego i »ostale *knezove* u Hrvatskoj« (concessione Laurentii... omniumque nostri regni episcoporum et laudatione nostri ducis Stephani ceterorumque Croatiae comitum; 243), a nije se posavjetovao sa zadarskim biskupom, koji je u stvari, zajedno s priorom, dao samostanu pravu slobodu! Novakova tvrdnja da su se ti dostojanstvenici i potpisali (138) nije tačna jer je pisar uz svako ime označio samo: *laudo* (244). Da su se zaista potpisali, bilo bi to na neki način u tekstu označeno. Nadalje, Novak potpuno uzaludno traži učešće kraljevskoga kancelara, »koji bi morao de mandato regis da sastavi, rekognoscira i potvrdi kraljevski privilegij tako važnog značenja« (139) jer zaboravlja da notarska isprava nema — jer ga ni ne treba — takvo ovjerovljenje. Nije također ništa »osobito« (139) da se datum isprave dijeli na ovaj način jer je poznato da se u pravilu, koje ima vrlo malo izuzetaka, datum u notarskoj ispravi, dijeli na datum ili datum temporale i actum ili datum geographicum. A sve te elemente imaju i Krešimirove darovnice samostanu sv. Mariji! Štaviše, u njima je upotrebljena i *tradicio cartae*, koja može biti završni akt u nastajanju privatne, notarske, a ne vladarske isprave.

Autor je imao isto toliko muke pri tumačenju tobožnje darovnice za Tukljaču. Za neobične su forme opet kriva skraćivanja. »Jedva bi se moglo dozvoliti da je kraljevska donacija bez invokacije i arenge«, kaže Novak. No, najveću je poteškoću predstavljao datum isprave u obje redakcije: u jednoj, po Novaku ispravnijoj redakciji, datiranje je datirano godinom 1060. (dakle prije osnutka samostana!), a u drugoj 1072, ali s drugim licima. Zato se našao izlaz u nepažnji pisara a. redakcije, koji je »zaboravio« napisati broj 6; *dedicatio basilice* kombinacija je redaktora b. teksta itd. Međutim, prema Novakovu je mišljenju i dispozicija sasvim u redu, jer »ne bi bilo ništa nemoguće, da je Točinja, kasnije zvano Bibinje, ili još kasnijih izvora, Opatičje selo, bila darovana i nešto prije Božića 1066. godine, pa bi onda donatio 'regiae libertatis' bila neposredno vezana sa već postojećim posjedima manastira na hrvatskoj državnoj teritoriji« (151). To što u dispoziciji kralj, tobože, tvrdi da je zemlja koju daruje *njegova ili njegovih serva* nije autoru dalo povoda ni za kakvu sumnju u autentičnost. A meni se čini da nije svejedno, pripada li zemlja kralju ili njegovim zavisnim seljacima! No, najviše iznenađuje Novakovo tumačenje riječi: *firmatum* ove isprave. *Firmatum* je jedan od izraza koji znači svršetak, dakle učvršćenje pravnog posla, a koje falsifikator stavlja u ovoj ispravi u Zadar u prisustvo određenih svjedoka (*coram Stephano... episcopo et Drago priore* itd.; 244). Ali, Novak ga tumači ovako: »Potvrdu je svakako zadarski biskup objavio jednim svojim dokumentom, jer je to bio sasvim novi pravni čin, neophodan, da kraljevska donacija bude poštovana od svakoga u Zadru. Zato je morao biskup da izda

cartam confirmationis, jer jedva bi se smjelo pretpostaviti, da je ta potvrda dodata kraljevskom dokumentu, kao pripis, recimo na poleđini dokumenta« (147).

Mislim da nakon svega što je rečeno ne može biti sumnje o tome da je ova isprava falsifikat.

Najzad, analizirajući treću darovnicu Krešimira IV, onu za Brda, Novak se ipak odlučio da je zajedno s Račkim proglasi falsifikatom. Posljednji je njeno sastavljanje datirao s XII st., budući da je 1199. predstojnica samostana sv. Marije vodila u tom mjestu borbu za zemlje sa zadarskim plemićima. Novak datira postanak a. redakcije sredinom XII st. (157) i to na osnovu paleografskih argumenata i — kolonata (156)! Nije nam samo jasno, zašto Novak baš u toj ispravi odbacuje i diplomatske formule (sankciju, kraljeva kancelara, dispoziciju) kad je ova tobožnja darovnica, kao i sve prijašnje, sastavljena prema zakonima privatne isprave!

Česti sporovi samostana sv. Marije za zemlju i posjed u Obrovici mogli su pobuditi sumnju i u nedatiranu darovnicu Petra Semivitova (245). Utoliko prije, što postoji za isto mjesto od istog čovjeka darovnica i za samostan sv. Krševana! Ne zaključivši ništa iz te činjenice, Novak kaže o tim darovnicama: »Ovo očigledno pokazuje, da je najprije bio darivan Sv. Krševan, a tek onda Sv. Marija. Oba manastira imali su u Obrovcu istoga darodavca... Kada se uporede dispozicije ovih dviju darovnica, krševanske sa svetomarijskom, onda se vidi, da je ona, koja je podijeljena Sv. Mariji mlađa, jer se u stvari u njoj navode posjedi, koje je već Sv. Krševan dobio od župana Petra« (152 potcrt. N. K.). Budući da je »ovaj dokumenat... unesen u kartular poslije 1167. ili baš te godine, kada je manastir sv. Marije imao spor sa manastirom sv. Platona«, ne možemo se otići misli da je isprava bila tada i sastavljena. U tom nas učvršćuje neobična sankcija, kao i činjenica da Petar daruje ne samo pred biskupom (koji inače nije poznat), nego i priorom, a da ispravu piše capelanus Martinus. Novakova kombinacija da se spomenuti kapelan »nalazio na dvoru župana Petra, gdje je možda vršio kancelarijske dužnosti« (153) ne može se prihvatiti jer, osim svega, nije ničim zajamčeno da je Petar tada kad je izdavao darovnicu zaista bio župan.

Skupini ovih starijih darovnica pripada i isprava Vekenega iz 1073 (246). Novaku su upale u oči samo neke neobičnosti, prije svega činjenica da se njome ne utvrđuje posjed; zato on pretpostavlja da je »to morala da bude ninska župa« (158). Iako je dobro poznato da *parentes* ne znači samo roditelje, nego i rođake uopće, Novak prevodi tu riječ kao »podložnici« (!), opravdavajući prijevod ovako: »U sankciji satnik Večeneg prijeti svojim podložnicima (*parentes* ne u značenju 'roditelji'), kada se njima obraća sa prijetnjama teških duhovnih kazni, ako bi pokušali da ma šta izmijene u njegovoj odluci« (158). On je također Vekenega učinio satnikom, premda se on sam u toj ispravi tako ne titulira. Međutim, Novak nije opazio da je to jedina isprava iz razdoblja narodne dinastije u kojoj je u datum temporale ušao i jedan hrvatski župan — in ciuitate Nona iuppanus Adammizo (246). Kako da se to protumači? Ako je pisar ili sastavljač isprave pod biskupom Stjepanom, koji se također nalazi u dataciji, mislio zadarskog biskupa, onda se bojim da i tu ispravu treba uključiti u broj neispravnih darovnica iz kartulara sv. Marije.

Među ispravama, koje u kartularu slijede kronološkim redom, ističu se dvije Zvonimirove potvrđnice — posljednje darovnice hrvatskih vladara. Vrijednost je potvrđnica uvjetovana darovnicama koje one potvrđuju, ili, drugim riječima, ni one nisu, prema mom uvjerenju, autentične. Ne treba naročito poznavati dalmatinsku privatnu ispravu da se utvrdi kako potvrđnica za Tukljaču (248) ne napušta njen okvir niti terminološki niti formalno. Zato je potpuno uzaludno u njoj gledati »vrlo kratki izvod« iz originala, koji je, tobože, »morao da bude sastavljen u mnogo svečanijem obliku, nego što to pokazuje devet redova kartularskoga izvoda« (161). Jer da je ta pretpostavka doista tačna, original bi također morao imati osnovni oblik privatne isprave, a ne svečane kraljevske darovnice! Isto vrijedi i za tobožnju Zvonimirovu potvrdu kraljevske slobode (248). Novak misli da se »iz datog mogu, naime, naslutiti daleko širi oblici cjelokupne strukture originala ovog kraljevskog dokumenta, kakav je ustvari i trebalo da bude napisan u kraljevskoj kancelariji« (163). Osim toga, smatra, da *et* pred Zvonimirovim imenom »ima da obilježava početak novoga dokumenta«, a »svakako nije postojao u originalnoj potvrđnici« (163). Međutim, baš taj *et* dokazuje da nikakav drugi original nije postojao i da je nepoznati sastavljač zamišljao potvrdu upravo onako kako je bio naučen pisati koroboracije svjedoka u svom notarskom poslu. Zanimljivo bi bilo znati kako Novak zamišlja tobožnji original kad u danas poznatoj potvrđnici Zvonimir tobože izjavljuje: *eandem, quam precessor meus Cressimir rex subscribo libertatem!* (248). Oznaka destinataru u ovoj ispravi ne ulazi, kako tvrdi Novak, u intitulaciju, nego u inskripciju.

Izdavači svih isprava u kartularu, koje slijede do kraja narodne dinastije, jesu crkvene ili svjetovne vlasti. Iako forma tih isprava nije uvijek ispravna, mislim, da se u njihov osnovni sadržaj ne može sumnjati. To, prema mom uvjerenju, vrijedi isto tako za Lovrinu nedatiranu presudu između Ciche i Vekenege, kao i za danas poznate oblike podjeljivanja imuniteta samostanu sv. Marije (248, 249, 250, 254—6). U ispravi o Lovrinoj presudi suvišno je tražiti intitulaciju, naraciju i dispoziciju kao njene dijelove (165) jer je sudska privatna isprava posebnih oblika pa nema iste formule kao javna vladarska isprava. Premda je Rački imao pravo kad se obarao na ovu presudu zbog njena nerazumljivog sadržaja i zbog lica koja se u njoj spominju (165—7), ipak smatram da je i Novak imao pravo kad je rekao »kako se jedva može posumnjati, da suština ove splitske presude ne bi bila tačna« (167). Zato, »uzevši u obzir vlastitu analizu, kao i sva mišljenja Račkoga i Šišića, a imajući stalno pred očima činjenicu, da prepisivač nije mogao da ima ma kakvu rđavu namjeru s ovako pogrešno skraćenom presudom, koja u polovini XII stoljeća nije mogla da ima još ma kakvu vrijednost, onda se i ja priključujem mišljenju, da ovaj dio kartulara nije falsifikat« (167—8).

Novom paleografskom analizom isprava o podjeljivanju imuniteta uspijeva Novak protumačiti kako je došlo u obje redakcije do neobične godine 1072 (168). Naime, prva dva reda u a. redakciji jesu, kako on utvrđuje, »vidljivi palimpsest«, djelo falsifikatora, uz to sastavljača i prerađivača B. redakcije. Novak misli da je izbrisani tekst imao datum koji »nije odgovarao falsifikatoru, pa ga je on izmijenio...« (169). Rad se falsifikatora nije zaustavio samo na prerađivanju datuma; on je, prema mišljenju Novaka, umetnuo u svoju B. redakciju riječi: *dies consecrationis basilicae* kao dan podjeljivanja

imuniteta (169). Mi bismo pristali na takvo rješenje i ovoga problema, kad bi Novak na isti način mogao objasniti kako je u datum Andrijina privilegija (koji je sačuvan samo u jednoj redakciji i falsifikator ga nije dodirnuo!) ušao isti podatak: *in die consecrationis basilice sancte Marie (251)!* Za razliku od Račkoga, koji je samo a. redakciju smatrao ispravnom, Novak tvrdi da su »oba dokumenta autentična, samo je prvi prepravljen od strane falsifikatora B. — redakcije istoga Andrijinoga privilegija« (171). Falsifikator je također u izbrisani dio teksta mjesto: *ueram libertatem umetnuo: insulam Silue.* »Ova vrlo krupna i posve falsifikatorska prepravka pripada piscu posljednjeg kvaterniona u sedmom dijelu kartulara« (172). Međutim, Novak se u tumačenju teksta dispozicije udaljuje od teksta Andrijina privilegija; uera *libertas* ne znači, kako on misli, »da će (samostan) biti oslobođen od svih fiskalnih podavanja i da će se samo u manastiru primati plemkinje, udovice i kćeri vlastele, sa kakvim je naime i ciljem osnovan manastir« (171). Analogno sadržaju Krešimirove isprave, samostan se u obliku podjele »prave slobode« zaštićuje samo od otimača i to na taj način da se kradljivcu, koji bi ukrao makar i komad sira, konfiscira polovica kuće i da ga se udara kletvom! O svemu ostalom, o čemu Novak nagađa, tekst šuti. I to s razlogom, jer i prior Drago u isto vrijeme daje samostanu »ueram libertatem, quam nullus ex nostris monasteriis habet, ut non cavallus, non famulus usque ad formellam casei per uim eis aliquis tollerit«. Ako bi netko to ipak učinio, čeka ga ista kazna kao ona gore. Novak misli da se takav tekst obaju privilegija može razumjeti jer »se radi o dvije vlasti u gradu« (174), ali to nije tako. To uopće nije pravi imunitet i zato prior ističe da takvu slobodu nema još ni jedan od njihovih samostana. Ne može se, prema tome, pretpostavljati da su obje darovnice uključivale i oprost od fiskalnih tereta (176), što osim teksta darovnica potvrđuje i njihova potvrda na zadarskom crkvenom saboru 1095 (254—5). Interpretacija te potvrde također nije u Novaka tačna jer sabor nije, kako Novak tvrdi, »ograničio ove slobodštine koje nije uživao ni jedan zadarski samostan« u tom smislu »da su i koludrice obavezne da pomognu sa svoje strane, kada se radi o zajedničkim gradskim interesima, t.j. kada je prior ili njegov zamjenik primoran da radi općih, zajedničkih poslova mora da ide u neku daleku misiju« (187), već je nakon ispitivanja ukinuo ono »quod cassandum et impossibile ad obseruandum perspeximus«. Zato sabor briše odredbu o kazni prokletstva nad onim tko bi samostanu ukrao sir: »Quo iure abraso cetera perpetua stabilitate firmare salubrius decreuimus, ita quidem ut nullus de clero uel populo, magna uel parua persona, ingenuus uel seruus, ab inde in antea quicquam auferre uiolenter presumat, quod si presumpserit et emendare post actam querimoniam resistendo noluerit, tunc anathematis uinculo inpenitens innodatus intreat« (256). Sabor je, prema tome, dao prednost redovitom sudskom postupku pred vremenskom kaznom, koju je zadržao, dakako samo zbog forme, jer se ona upravo u takvim slučajevima najčešće upotrebljavala.

U posljednjoj ispravi iz razdoblja narodne dinastije, u presudi priora Draga u korist Vekenegge (251—3) i njenoj potvrdi (253—4), nema nekih diplomatskih osobitosti. Pozivajući se na Šišića, Novak je prvu, protivno ostalima, datirao s godinom 1092 (180).

Prva i jedina isprava Arpadovića u kartularu je dobro poznata Kolomanova isprava iz 1102, o kojoj u hrvatskoj i ugarskoj historiografiji postoji čitava literatura. Ne ulazeći ovdje u analizu njenih formi, napominjem da ju je Novak uzalud želio spasiti u svima njenim pojedinostima. Upravo to što se »sastav ove povelje, ma da potječe iz ugarske dvorske kancelarije, ne razlikuje od formulara ranije analiziranih povelja« (189), svjedoči, po mom uvjerenju, o preradbi neke originalne Kolomanove isprave, možda i u korist samostana. Jer i ta isprava ne odgovara samo formalno već i sadržajno prijašnjim vladarskim darovnicama (četverostruka nadoknada počinjene štete i konfiskacija u korist kralja; 256—7). Štaviše, koroboracija svjedoka, dakle način ovjerovljenja privatne isprave, udešena je u tom smislu, pa *comites* i *episcopi* ne samo da odobravaju, tobože, kraljevu darovnicu, već je i pečate svojim pečatima. Međutim, izvanredna važnost isprave leži u podacima o Kolomanovoj krunidbi u Biogradu na moru, a upravo to je podatak (poput vijesti o Ladislavovoj provali u Hrvatsku u ispravi priora Draga!) za koji sastavljač nije mogao imati razloga da ga izmisli. Prema tome, on se za sastav danas poznate isprave nesumnjivo služi nekom autentičnom poveljom, iz koje uzima podatke o kraljevoj krunidbi i njegovim dostojanstvenicima. Pri tom nije osobito važno da li se to zbilo 1102. kad kralj stvarno nije mogao nositi titulu i kralj Dalmacije, jer poznavanje kronoloških data nije baš bila vrlina sastavljača isprava u kartularu. Dakle, ne vjerujem, kao Novak, da je kralj Koloman zaista dao samostanu sv. Marije kraljevsku slobodu, da je Vekenega pred njega donijela Krešimirov privilegij itd.

Gledajući s diplomatskog stanovišta preostale isprave iz XII st., ne opažamo nikakve posebne odlike. Te su isprave vrlo važne za upoznavanje dokazne snage pismenih svjedočanstava u tom razdoblju. Osim toga, to je upravo doba kad je prodorom talijanskoga notarskog instrumenta i dalmatinska privatna isprava dobivala pomalo one forme koje će zadržati stoljećima. Zato vrlo često njene forme iz druge polovice XII st. same otkrivaju doba postanka falsifikata, koji su tada nastali a datirani su ranijim vremenom — tako, na primjer, *consules* u parnici za Petrčane (261) i Brda (265) pomažu da ras-krinkamo tri najstarije zadarske oporuke kao falsifikate jer se i u njima, u formuli *actum*, spominju *consules*, iako oni tada nisu postojali! Novak ne obraća na te momente uopće pažnju, a isto se tako u čitavoj diplomatskoj analizi ne osvrće na rezultate do kojih je pred gotovo 60 godina došao M. Šufflay, iako se iz njegova djela može mnogošta naučiti.

S notarskim instrumentima iz XIII st. — posljednji je od 12. XI 1236 (271) — završava tekst kartulara i, nažalost, Novakova analiza. Kažemo: nažalost zbog toga, što bismo rado u nekoliko rečenica sinteze saznali što on misli u cjelini o diplomatskim karakteristikama dokumenta koje je obradio. Jer činjenica da su *vladarske*, dakle *javne isprave*, pisane prema načelima *notarskog instrumenta*, mora potaći na razmišljanje. Čini mi se da uzrok valja tražiti u činjenici da su vladarske darovnice i u ovom kartularu u stvari proizvod notarskog pera iz druge polovice XII st., pa im odatle i bez izuzetka notarski okvir. Parnice za posjede iz XII st. pokazuju da isprave nisu nastale zbog toga što bi mogle poslužiti kao dokazno sredstvo na sudu, već kao pomagalo na koje se stranka mogla pozvati i zakleti. Za takvu svrhu nije sme-

talo što su isprave često loše ili nikako datirane, ili što su sadržajno nepotpune, neistinite itd. Za vlasnika i suce je bilo dovoljno da postoje jer se na njih zaklinjalo.

U *Notae topographicae* (219—32) Novak sakuplja uglavnom podatke iz dotadašnje literature tako da ne daje neka originalna ili nova rješenja.

I najzad, u posljednjem VI pogl.: *Nota musica* (235—7) opisuje »dvoglasni tropirani *Sanctus*« s posljednje stranice kartulara.

Na kraju još jedna napomena: ne bih se ni u kom slučaju mogla složiti s načinom na koji je autor izdao tekst kartulara (241—272). Naučno se nikako ne može opravdati ne samo *izostavljanje* pojedinih dijelova u tekstu (izostavljene su, na primjer, sve redakcije, osim prve, kod onih dokumenata koji imaju više od jedne redakcije u kartularu!) nego i *kronološki princip* u svrstavanju građe. Pogotovu to nije opravdano u takvom izvoru u kojem ima toliko dokumenata s neispravnim ili nikakvim kronološkim podacima. Način, na koji Novak tekst izdaje, zavodi u bludnju, a osim toga primorava historičara koji želi, na primjer, upoznati tekst drugih redakcija u nekih dokumenata, da ih sam potraži i u cjelini prouči.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA XIX—XX

1966—67

Redakcioni odbor:

KONSTANTIN BASTAIĆ

IVAN KAMPUŠ

OLEG MANDIĆ

BERNARD STULLI

JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
ZAGREB

Štampanje dovršeno 18. XII 1968.